

in voorkomende gevallen tevens de *sawahs* die de *hadji* bezat of arbeidden in zijn werkplaats. Wij hebben maar weinig gegevens over de aantallen van die *pesantrèns* maar weten dat er in 1893 op heel Java 1 100 waren, in '25 alleen al in de residentie Bantam bijna 700 met tezamen bijna twaalfduizend leerlingen en in '42 in de Preanger Regentschappen 750 (aantal leerlingen onbekend) – voor heel Indië moeten die cijfers toen heel veel hoger zijn geweest; dat onderstreept hoezeer het onder-richt op grondslag van de Koran zich sinds ca. 1890 had uitgebreid. In Bantam telde de gemiddelde *pesantrèn* in '25 maar zeventien leerlingen, maar Java kende daarnaast heel veel grotere Islamietische seminaria; er was er op Oost-Java één, bij uitstek befaamd, waar ten tijde van de Japanse invasie ca. zesduizend leerlingen woonden.

Die *pesantrèns* boden geen aansluiting op de moderne samenleving; eerder stak er een element van Islamietisch verzet in *tegen* die samenleving (en in zekere zin dus ook een element van geestelijk verzet tegen het koloniaal regime en tegen het Christendom) – andere scholen waren er die eveneens als een vorm van geestelijk verzet mochten worden gezien maar die juist wèl de aansluiting op de moderne samenleving beoogden: dat waren de z.g. wilde (d.w.z. door het gouvernement niet gesubsidieerde) scholen, die, evenals vele *Mohammadijah*-scholen, onder-wijs boden in het lezen en schrijven, vaak ook van het Nederlands, en het rekenen. Die 'wilde scholen' gingen uit van inheemse nationalistien die meenden dat het voor de opbouw van een modern, onafhankelijk Indonesië onontbeerlijk was dat het analfabetisme zo spoedig mogelijk werd overwonnen en dat aan de leerlingen een nieuw gevoel van nationale identiteit werd bijgebracht. Het beste voorbeeld van dit bewust-Indonesische onderwijs werd gevormd door de *Taman Siswo* ('De leerlingengaarde')-scholen.

De oprichting van die scholen en trouwens ook de ontwikkeling van de er aan ten grondslag liggende ideologie waren het werk van een telg uit het Pakoe-Alamse vorstenhuis, *Raden Mas Soewardi Soerianingrat*. Hij was in 1912 een van de voormannen geworden van de (straks te behandelen) hoofdzakelijk uit Indische Nederlanders bestaande Indische Partij die de band met Nederland wilde verbreken en het bestuur over Indië in handen wilde leggen van vertegenwoordigers van alle er wonende volksgroepen – in '13 was hij door het gouvernement naar Banka verbannen; spoedig nadien was hem verlof verleend, naar Nederland te gaan. Toen hij vijf jaar later naar Java mocht terugkeren, besloot hij directe politieke actie uit de weg te gaan maar zich aan de vorming van de jeugd te wijden. Ten teken daarvan nam hij in '21 een nieuwe naam